

Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 6, Αρ. 1 (2013)

Τεύχος 6-7

παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο
διεθνής περιοδική έκδοση παιδαγωγικών προβληματισμών

Τεύχος, 6-7 2013

Κόποις» ή «copies»; Μαθητικές/ φοιτητικές
αφηγήσεις και κοινωνική ποιητική

Luciana Benincasa

doi: [10.12681/revmata.31125](https://doi.org/10.12681/revmata.31125)

Copyright © 2022, Luciana Benincasa

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc/by-nc-sa4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front/license.cc/by-nc-sa4/#).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Benincasa, L. (2022). Κόποις» ή «copies»; Μαθητικές/ φοιτητικές αφηγήσεις και κοινωνική ποιητική. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 6(1), 13–26. <https://doi.org/10.12681/revmata.31125>

**«Κόποις» ή «copies»;
Μαθητικές/ φοιτητικές αφηγήσεις και κοινωνική ποιητική**

Luciana Benincasa¹
luciana@cc.uoi.gr
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Abstract

Adopting a voluntaristic approach, this paper aims to highlight the creativity of social actors. My objectives are (a) to examine examples of the dominant meritocratic narrative in students' interview discourse and (b) to present an example of the way in this same narrative is challenged by other student narratives.

I use two types of data from student culture: (a) excerpts from newspaper interviews with students, referred to as the "first of the first", who were admitted with the highest marks to very prestigious university departments and (b) a well-known student saying about achievement.

The students' interview discourse resounds with the ideology of effort, described as the road to success and endorsed by educational and political authorities alike. The saying in question, on the other hand, proposes a very different narrative, according to which success is the result of cheating. More than being just *different*, this alternative narrative openly questions and even ridicules official narratives and the ideology that backs them. This is discussed as an aspect of "social poetics" (Herzfeld).

Keywords: Narrative, Anti-narrative, Social poetics, Student cheating, Meritocracy

1. Εισαγωγή

1.1 Υπόβαθρο

Μετά από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες η μαζική εκπαίδευση έχει ανακηρυχθεί σε κεντρικό θεσμό. Οργανωμένη σύμφωνα με τις αρχές της αξιοκρατίας, θα οδηγούσε στην απάλειψη των ανισοτήτων και στην εδραίωση αξιοκρατικών θεσμών (Themelis 2008). Σύμφωνα με τις αρχές αυτές, σε μια αξιοκρατική κοινωνία, τα άτομα αποκτούν θέσεις και εξουσίες ανάλογα με την αξία τους και ο καθένας έχει την απόλυτη ευθύνη τόσο για τις επιτυχίες όσο και για τις αποτυχίες του. Η «αξία» συνδυάζει έμφυτο ταλέντο, κατάλληλες στάσεις και ηθικές αξίες, καθώς και σκληρή (σωματική ή διανοητική) εργασία (McNamee & Miller 2004).

Παρόμοιες εξελίξεις σημειώθηκαν και στην Ελλάδα (Themelis 2009). Αν και η σχέση της ελληνικής κοινωνίας με την αξιοκρατία μπορεί να επιδεικνύει συμπτώματα σχιζοφρένιας¹, είναι αναμφισβήτητη η σημασία του αξιοκρατικού μοντέλου, έστω στο ρητορικό επίπεδο. Η κεντρική θέση του παράγοντα «σκληρή εργασία» καλλιεργείται, μεταξύ άλλων, στις ετήσιες πανελλαδικές εξετάσεις, στις οποίες με τον έναν ή τον άλλον τρόπο συμμετέχει ολόκληρη η κοινωνία (Ματθαίου 2012). Υποψήφιοι και υποψήφιοι υποστηρίζουν στην ανάγκη να αντιμετωπίζει κανείς τις εξετάσεις και τη ζωή με διάθεση για αγώνα και προσπάθεια (Benincasa 1997).

Την ίδια στιγμή, μέλη της ίδιας κοινωνίας ιχνογραφούν σε τοίχους και έδρανα στα πανεπιστήμια το γνωστό ρητό «Πτυχία copies κτώνται». Πρόκειται μάλλον για νέα άτομα, όπως εκείνα τα οποία στις ιστοσελίδες τους αναδεικνύουν το εν λόγω ρητό σε σύνθημα. Πώς

¹ Επίκουρη Καθηγήτρια Παιδαγωγικής, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

σχετίζεται αυτό το τεμάχιο πολιτισμικής γνώσης με το γενικό «προσπάθειας εγκώμιο»; Η ενασχόλησή μου με την έννοια «κοινωνική ποιητική» (Herzfeld 1998 β) μου έδωσε το έναυσμα για να διατυπώσω μια ερμηνεία για το ζήτημα αυτό. Όπως θα δούμε πιο λεπτομερώς στη συνέχεια, με τον όρο «κοινωνική ποιητική», ο Herzfeld (1998 α) εννοεί τη δημιουργική χρήση του επίσημου λόγου και της ρητορικής του εκ μέρους των κοινωνικών δρώντων.

1.2 Στόχος

Στην παρούσα εργασία θα αναδείξω και θα εξετάσω ένα παράδειγμα αμφισβήτησης του κυρίαρχου λόγου και συγκεκριμένα των πολιτισμικών αξιών της «σκληρής εργασίας» και της προσπάθειας. Υιοθετώντας τη σκοπιά του βολονταρισμού (Burrell & Morgan 1979), θα προσεγγίσω τα φαινόμενα αυτά ως όψεις της δημιουργικότητας των κοινωνικών δρώντων. Επιμέρους στόχοι είναι: (α) να αναδείξω την παρουσία του κυρίαρχου λόγου σε δηλώσεις υποψηφίων των πανελλαδικών εξετάσεων και (β) να περιγράψω και να αναλύσω ένα παράδειγμα ριζικής αμφισβήτησης του κυρίαρχου λόγου, το οποίο ανήκει και αυτό στη μαθητική/ φοιτητική κουλτούρα.

2. Εννοιολογικό πλαίσιο

2.1 Τι είναι οι αφηγήσεις

Οι αφηγήσεις είναι ιστορίες. Μπορούν να πάρουν γλωσσική μορφή (π.χ. μύθοι, παραμύθια, αυτοβιογραφίες και τραγούδια) ή οπτική μορφή (π.χ. να προβάλλονται μέσα από ταινίες, φωτογραφίες ή χορό). Μια αφήγηση αποτελείται από μια σειρά γεγονότων, τα οποία δε διαπλέκονται τυχαία αλλά με τρόπο που παράγει νόημα. Το νόημα, βέβαια, δεν είναι εγγενές σε πράγματα και γεγονότα αλλά προσδίδεται σε αυτά από τους κοινωνικούς δρώντες. Μια αφήγηση, λοιπόν, παράγει νόημα για κάποιο συγκεκριμένο «ακροατήριο» (May χ.χ., Riessman 1996).

2.2 Οι αφηγήσεις ως περιγραφές του κόσμου

Οι αφηγήσεις αποτελούν «περιγραφές» του κόσμου και αποτυπώνουν τη θέση του ανθρώπου ή κατηγοριών ατόμων σε αυτόν. Παράλληλα, κατασκευάζουν άτομα ή συλλογικά υποκείμενα, όπως έθνη, φύλα, πολιτικά κόμματα, και εθνοτικές ή επαγγελματικές ομάδες (Riessman 1996). Για παράδειγμα, σε πολλές κοινωνίες η επίσημη αφήγηση κατασκευάζει τη γυναίκα κυρίως ως μητέρα. Για όλες τις ανθρώπινες ομάδες η αφήγηση αποτελεί πολύτιμο εργαλείο στη διαδικασία νοηματοδότησης του χάους της εμπειρίας. Μέσα από τις αφηγήσεις οι άνθρωποι κατασκευάζουν τον κόσμο και τις ατομικές και συλλογικές τους ταυτότητες (Griffin χ.χ., May χ.χ.).

2.3 Οι αφηγήσεις ως ερμηνείες του κόσμου

Ως περιγραφές του κόσμου, οι αφηγήσεις δεν απαντούν σε κριτήρια «αλήθειας», με την έννοια ότι δεν αντιστοιχούν οπωσδήποτε σε κάποια «πραγματικότητα». Αντίθετα, αποτυπώνουν τον κόσμο από τη σκοπιά συγκεκριμένου ακροατηρίου, π.χ. μιας εθνικής ομάδας ή ενός πολιτικού κόμματος (Griffin χ.χ., Riessman 1996). Επομένως, η αφήγηση γίνεται καλύτερα αντιληπτή ως μια ερμηνεία, η οποία αναδεικνύει βαθιά ριζωμένες πολιτισμικές αξίες και επιθυμητές κοινωνικές συμπεριφορές. Εν τέλει, επισημάνει «συνταγές» για το πώς ο κόσμος θα έπρεπε να είναι (Griffin χ.χ.). Αυτό δε σημαίνει ότι υπάρχει αντιστοιχία ένα-προς-ένα μεταξύ αφηγήσεων και πρακτικών, αν και ορισμένες αφηγήσεις τείνουν να συνδυάζονται με κάποιες πρακτικές.² Αφηγήσεις και πρακτικές αποτελούν «ανοικτά συστήματα, που αλληλεπιδρούν μέσα από τα άτομα και τις ομάδες που τις βιώνουν» (Gordon & Paci 1997: 1434).

2.4 Οι πολιτισμικές αφηγήσεις: οδηγοί συμπεριφοράς

Ως «οδηγοί συμπεριφοράς», οι αφηγήσεις αποτυπώνουν το ηθικό σύστημα μιας ομάδας και την ιδέα του καλού και του κακού που είναι κυρίαρχη σε αυτήν ενώ ταυτόχρονα επηρεάζουν τις ηθικές επιλογές των ατόμων (Dehghani et al, 2009). Με την έννοια αυτή κάνουμε λόγο για «πολιτισμικές αφηγήσεις» (Wynter, in Hamburg, 2010). Οι πολιτισμικές αφηγήσεις εμφανίζονται, μεταξύ άλλων, με τη μορφή θρησκευτικού κειμένου ή παροιμίας. Διαφέρουν από τόπο σε τόπο, αν και ευρύτερα διαδεδομένες αφηγήσεις, όπως οι ιστορίες της Βίβλου, μπορεί να είναι κοινές σε μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας.

2.5 Τι κάνουν οι αφηγήσεις;

Μια προσέγγιση στη μελέτη της αφήγησης τονίζει την όψη της επιτέλεσης, δηλαδή όχι τόσο αυτό που η αφήγηση λέει όσο αυτό που η αφήγηση κάνει (Riessman 1996). Από τη μια μεριά οι πολιτισμικές αφηγήσεις κατασκευάζουν και ανακατασκευάζουν τον κόσμο ενώ, από την άλλη, μπορεί να αποτελέσουν πεδίο σύγκρουσης και αμφισβήτησης (Gordon & Paci, 1997). Όπως ο κοινός νους, οι πολιτισμικές αφηγήσεις θεωρούνται συνήθως δεδομένες και τείνουν να είναι αόρατες στα ίδια τα μέλη της ομάδας. Γίνονται ορατές, για παράδειγμα, σε αλληλεπιδράσεις όπου εμπλέκονται διαφορετικές μεταξύ τους αφηγήσεις. Σε αυτές τις περιπτώσεις κάποια πολιτισμική αφήγηση μπορεί να γίνει αντικείμενο αμφισβήτησης. Αυτό πράγματι συμβαίνει όλο και πιο συχνά, με αποτέλεσμα πολλαπλές αφηγήσεις να συνυπάρχουν στην ίδια κοινότητα/ κοινωνία ή ακόμα και στο ίδιο άτομο (Gordon & Paci 1997).

2.6 Αφηγήσεις επίσημες και καθημερινές: Η αντι-αφήγηση

Ο Herzfeld (1998 α) διακρίνει τις αφηγήσεις σε «επίσημες» ή κυρίαρχες και καθημερινές³. Οι πρώτες παράγονται π.χ. από κυβερνήσεις και κυρίαρχες ομάδες και μπορούμε να τις ονομάσουμε «κυρίαρχες» αφηγήσεις. Οι ανεπίσημες ή μη κυρίαρχες αφηγήσεις, αντίθετα, ανήκουν στον καθημερινό λόγο και στις σχετικές πρακτικές και ρουτίνες. Μπορεί να παρουσιάζουν αποκλίσεις από την επίσημη ή κυρίαρχη εκδοχή ή ακόμα και να την αμφισβητούν ανοικτά.

Στο πλαίσιο αυτό είναι χρήσιμη η έννοια «αντι-αφήγηση», την οποία έχουν αξιοποιήσει ο Bamberg και οι συνεργάτες του (Bamberg 2004). Οι αντι-αφηγήσεις είναι «ιστορίες» ή οπτικές αντίθετες προς την επίσημη αφήγηση, οι οποίες έχουν στόχο την αποδόμηση της επίσημης/ κυρίαρχης αφήγησης (Stanley 2007). Ταυτόχρονα, όμως, μια αντι-αφήγηση αποκτά νόημα μέσα από την κυρίαρχη αφήγηση⁴ και γι' αυτό αναμορφώνει κάποιες μόνο όψεις της ενώ άλλες τις αφήνει ανέπαφες: «εργάζεται 'από τα μέσα', χρησιμοποιώντας συστατικά και κομμάτια του υπάρχοντος πλαισίου» (Bamberg 2004). Σε σχέση με αυτού του είδους τις διεργασίες, ο Herzfeld χρησιμοποιεί τον όρο «κοινωνική ποιητική» (1998 α και 1998β).

2.7 Κοινωνική ποιητική

Η κοινωνική ποιητική⁵ αναφέρεται στη δημιουργική χρήση του επίσημου λόγου, των επίσημων νοημάτων και της ρητορικής τους εκ μέρους των κοινωνικών δρώντων. Στην πραγματική ζωή οι άνθρωποι συνεχώς αμφισβητούν τις επίσημες εκδοχές, διαπραγματεύονται τα πολιτισμικά όρια (Herzfeld, 1998 α: 181) και ανατρέπουν τους επίσημους ορισμούς (*ibid.*: 193): «Η καθημερινή χρήση ανατρέπει, διακωμωδεί και τροποποιεί επιδέξια τη λογική και τις αξίες του γραφειοκρατικού κράτους και των ξένων υποστηρικτών του» (Herzfeld 1998α: 182). Ταξινομώντας εκ νέου την πραγματικότητα ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες τους, τα άτομα προσπαθούν να επιτύχουν συγκεκριμένα αποτελέσματα προς όφελός τους (*ibid.*:187).

3. Μέθοδος

Θεωρώντας ότι το ρητό «τα πτυχία copies κτώνται» έχει τεράστια εικονοκλαστική δύναμη αποφάσισα να διερευνήσω «τι λέει» και κυρίως «τι κάνει» το ρητό αυτό, στο πλαίσιο της συνυπαρξής του με την επίσημη αφήγηση. Με το σκεπτικό ότι το ρητό ανήκει στο πεδίο της μαθητικής/ φοιτητικής κουλτούρας, ένας πρόσφορος τρόπος να το κάνω αυτό είναι να το αντιπαραθέσω στο λόγο νέο-εισαγόμενων στο πανεπιστήμιο. Αρχικά, λοιπόν, επεξεργάζομαι δείγματα του λόγου αυτού. Κατά κάποιον τρόπο, τα χρησιμοποιώ ως το «φόντο», πάνω στο οποίο προβάλλω, ως «μορφή», το ρητό «τα πτυχία copies κτώνται».

Για όποιον ζει στην ελληνική κοινωνία, το περιεχόμενο του λόγου νέο-εισαγόμενων αποτελεί μέρος του κοινού νου. Γνώριζα ότι στη μαθητική/ φοιτητική κουλτούρα θα έβρισκα δείγματα της αφήγησης που αναπτύσσεται περί προσπάθειας, χωρίς να χρειαστεί να παρέμβω στην παραγωγή τους (π.χ. με συνεντεύξεις ή ερωτηματολόγια). Πληκτρολογώντας τις φράσεις «πρώτου/ πρώτους/ των πρώτων» και «(πανελλαδικές) εξετάσεις», αναζήτησα σε ιστοσελίδες εφημερίδων πρόσφατες συνεντεύξεις με νέο-εισαγόμενους σε σχολές υψηλής ζήτησης. Αξιοποίησα τα ρεπορτάζ εκείνα που παρέθεταν το λόγο των συνεντευξιζόμενων, με τη σειρά με την οποία εμφανίστηκαν από τη μηχανή αναζήτησης, μέχρι που θεώρησα ότι επήλθε πληροφοριακός κορεσμός (Χρηστάκης, 2002: 48). Επεξεργάστηκα συνολικά οκτώ ρεπορτάζ, τα οποία δημοσιεύτηκαν από το 2010 μέχρι και το 2012. Από αυτά τα ρεπορτάζ, τέσσερα δημοσιεύτηκαν σε αθηναϊκές εφημερίδες (*Το Έθνος*, *Το Βήμα*, *Τα Νέα* και *Ελευθεροτυπία*), δυο σε τοπικές και δυο σε διαδικτυακές εφημερίδες. Στα ρεπορτάζ αυτά παρατίθεται συνολικά ο λόγος 45 μαθητών και μαθητριών, στον οποίο ανέδειξα την «αφήγηση της προσπάθειας». Σκοπός της αναζήτησης αυτής ήταν (α) να τεκμηριώσω την παρουσία του αξιολογικού μοντέλου στο λόγο των ερωτώμενων, ώστε (β) να προβάλω επάνω του το έργο αποδόμησης που συντελείται από το ρητό «τα πτυχία copies κτώνται».

Ο λόγος των νέο-εισαγόμενων θα μπορούσε ίσως να χαρακτηριστεί ως «νατουραλιστικός», με την έννοια ότι δεν αποτελεί προϊόν της παρέμβασης της ερευνήτριας, ούτε επηρεάστηκε από αυτήν (Potter 2006: 191). Δεν παρήχθη, δηλαδή, για το σκοπό της παρούσας μελέτης. Ο χαρακτηρισμός αυτός, όμως, θα ήταν απλουστευτικός αφού πρόκειται για λόγο που εκφωνήθηκε στο πλαίσιο δημοσιογραφικής συνέντευξης. Στο βαθμό που το άτομο επιλέγει το λόγο του από διαφορετικά διαθέσιμα πολιτισμικά ρεπερτόρια, το πλαίσιο της συνέντευξης είναι πιθανό να ευνοήσει τη χρήση του κυρίαρχου ρεπερτορίου.

4. Το πλαίσιο: Οι «πρώτοι των πρώτων» και η «μαγική συνταγή» της επιτυχίας

Σύμφωνα με την αφήγηση που είναι κυρίαρχη στην ελληνική κοινωνία, η απόκτηση πτυχίου θεωρείται απαραίτητη. Η ζήτηση για τριτοβάθμια εκπαίδευση έχει αυξηθεί συνεχώς τις τελευταίες δεκαετίες (Sotiropoulos 2011). Η εισαγωγή στο πανεπιστήμιο ρυθμίζεται από τις πανελλαδικές εξετάσεις, γύρω από τις οποίες δημιουργείται κάθε χρόνο μεγάλος «θόρυβος», όπως επανειλημμένα τον αποκαλεί ο Ματθαίου (2012). Στη διαδικασία επιλογής δεν εμπλέκονται μόνο οικογένειες και φίλοι των υποψηφίων αλλά ολόκληρη η κοινωνία (*ibid.*). Για παράδειγμα, ο γείτονας, περνώντας, μπορεί να ρωτήσει τον/ την υποψήφιο σχετικά με την προετοιμασία, δίνοντας με τον τρόπο του θάρρος αλλά και συμβουλές: «Προσπάθεια! Θέλει προσπάθεια!» (Benincasa 1997: 89), ασκώντας έτσι ένα είδος κοινωνικού ελέγχου.

Ο Τύπος δίνει το παρόν με ποικίλους τρόπους. Πριν από την έναρξη των εξετάσεων φιλοξενεί ειδικούς, π.χ. ψυχολόγους και διατροφολόγους, που παρέχουν συμβουλές προς μαθητές και οικογένειες, εντείνοντας την προσοχή γύρω από τη διαδικασία. Συχνά ένας απλός τίτλος μπορεί να συμβάλει στην «περαιτέρω δραματοποίηση των εξετάσεων»⁶:

Οι πανελλαδικές εξετάσεις σιγά-σιγά ξεκινάνε. Τα media όπως πάντα μεγαλοποιούν τα πράγματα. «Χιλιάδες μαθητές στο δύσκολο αγώνα.» «Η Τρίτη λυκείου στη μάχη της ζωής της.» «Λυκειόπαιδα περπατούν στο δρόμο για το μέλλον τους.»⁷

Στη συνέχεια, ο Τύπος πληροφορεί την κοινωνία για την πορεία των πανελλαδικών εξετάσεων (π.χ. «ομαλά διεξήχθησαν σήμερα οι εξετάσεις...») και για την έκβασή τους. Τόσο στον εθνικό όσο και στον τοπικό Τύπο, κλασικές είναι πλέον οι συνεντεύξεις με τους «πρώτους των πρώτων», όπου οι νέο-εισαγόμενοι εξηγούν «ποια ήταν η μαγική συνταγή της επιτυχίας τους, σε ποιες θυσίες του ελεύθερου χρόνου τους υποβλήθηκαν» κλπ. (Ματθαίου, 2012: 2).

5. Αφηγήσεις από τη μαθητική/ φοιτητική κουλτούρα

5.1 Αφηγήσεις από τους «πρώτους των πρώτων»

Για όσους ζουν στην ελληνική κοινωνία, το περιεχόμενο αυτών των συνεντεύξεων είναι μέρος του κοινού νου. Παρόλα αυτά, για το σκοπό της εργασίας θα συνοψίσω τις πολιτισμικές αφηγήσεις που εμφανίζονται στο δείγμα.

5.1.1 «Προσπάθειες και θυσίες»

Στην πιο συνηθισμένη αφήγηση τονίζεται ότι «ο δρόμος για την επιτυχία δεν είναι στρωμένος με ροδοπέταλα». ⁸ Οι δημοσιογράφοι περιγράφουν τις προσπάθειες που κατέβαλε ο υποψήφιος ή η υποψήφια, την υπομονή, την επιμονή, «το πολύωρο διάβασμα, [την] αγωνία των ίδιων και των συγγενών τους αλλά και [τις] θυσίες της τελευταίας χρονιάς ⁹». Ένα τυπικό παράδειγμα της αφήγησης αυτής είναι το ακόλουθο απόσπασμα από το λόγο υποψηφίου:

Η κόπωση, η μονοτονία της καθημερινότητας (σχολείο, φροντιστήριο, διάβασμα), η στέρηση της διασκέδασης καθώς επίσης και ο ελάχιστος ελεύθερος χρόνος, τον οποίο διέθετα στην ξεκούραση, έφεραν ένα αρκετά ικανοποιητικό αποτέλεσμα.¹⁰

Οι μαθητές εκφράζουν συχνά την ίδια σκέψη: «Αν δεν κουραστείς δεν πρόκειται να δεις κάτι θετικό.¹¹» Αφηγούνται πώς μοιράζουν τη μέρα τους ανάμεσα στο σχολείο, στο φροντιστήριο και το διάβασμα στο σπίτι: «οκτώ ώρες στο σχολείο, τέσσερις ώρες φροντιστήριο και το λιγότερο τρεις ώρες διάβασμα, ανάλογα με την ημέρα¹²». Το σχήμα αυτό επαναλαμβάνεται από τους περισσότερους ερωτώμενους:

Η Μυρτώ χαρακτηρίζει τη φετινή χρονιά σαν μια περίοδο με πολύ διάβασμα. «Τις καθημερινές στο φροντιστήριο, την Κυριακή το πρωί διαγώνισμα στο φροντιστήριο και ύστερα πάλι σπίτι για διάβασμα. Μόνο το βράδυ του Σαββάτου μπορούσες να πας μια βόλτα, ώστε να ξεσκάσεις λίγο.¹³

Τονίζεται ότι η επιτυχία «απαιτεί» και «πολλές, απαραίτητες θυσίες» και «στερήσεις». Παρόλο που πολλοί αναφέρουν ότι έκαναν κάποιες «μικρές αποδράσεις»,¹⁴ ο ελεύθερος χρόνος, προς το τέλος, «μοιραία»¹⁵ μειώνεται: «Οι έξοδοι περιορίστηκαν. Η αλήθεια είναι ότι δεν έβγαينا κάθε Σαββατοκύριακο. Η κύρια προτεραιότητά μου ήταν το διάβασμα και γι' αυτό πιστεύω πως τα κατάφερα.»¹⁶ Άλλος θυσιάζει το μπαλέτο, άλλος τη μουσική, άλλος το ποδόσφαιρο, άλλος τον ύπνο. Άλλος, πάλι, τις βόλτες με τους φίλους:

[...] από την άνοιξη και μετά όποιος επιθυμεί το παραμύθι των πανελλαδικών να έχει “happy end”- επιβάλλεται σχεδόν να χαθεί από τον έξω κόσμο. Έτσι κι έγινε...¹⁷

Θα ονομάσω την αφήγηση αυτή «προσπάθειες και θυσίες».

5.1.2 «Όχι υπερβολές!»

Η άλλη, λιγότερο συχνή, πολιτισμική αφήγηση δεν τονίζει τόσο πολύ τη θυσία και τη στέρηση αλλά, αντ' αυτού, δίνει έμφαση στη «συστηματικότητα» και «καλή οργάνωση» της

προετοιμασίας για τις εξετάσεις. Μεθοδικότητα, πρόγραμμα, πίστη στο στόχο και υπομονή αποκαλούνται τα «κλειδιά» της επιτυχίας.¹⁸ Από αυτή τη σκοπιά, «η συνταγή είναι μία: μεθοδικό διάβασμα-- όχι υπερβολές».¹⁹

«Να ξενυχτήσω για διάβασμα; Αποκλείεται! Προτιμούσα να ξυπνήσω στις έξι το πρωί», είχε δηλώσει τότε στα «ΝΕΑ», εξηγώντας πως το διάβασμα για τις Πανελλαδικές πρέπει να γίνεται συστηματικά και χωρίς υπερβολές.»²⁰

Εξορθολόγηση της μελέτης, προσεκτικός προγραμματισμός της και εναλλαγή με άλλες δραστηριότητες αποδίδουν περισσότερο απ' ό,τι η «εξαντλητική μελέτη»²¹:

«Δεν χρειάζονται υπερβολές. Αν διαβάσει κανείς μεθοδικά, με πρόγραμμα και δεν ξεφεύγει από τον στόχο του, θα τα καταφέρει.»²²

Αυτό το μοντέλο αποτελεί μια εναλλακτική αφήγηση, την οποία θα ονομάσω «Όχι υπερβολές».

5.2 Μια αντι-αφήγηση: «Τα πτυχία copies κτώνται»

Η πολιτισμική αφήγηση «προσπάθειες και θυσίες» έχει ένδοξο προηγούμενο στο αρχαίο γνωμικό «[τα] αγαθά κόποις κτώνται», δηλαδή, «τα αγαθά τα αποκτούν οι άνθρωποι με κόπους». Είναι εμφανής η συγγένεια με την ιδεολογία της αξιοκρατίας.

Οι κοινωνικοί δρώντες, κατά πάσα πιθανότητα γενιές μαθητών και φοιτητών, έχουν επινοήσει την παραλλαγή «τα αγαθά κ(λ)όποις κτώνται»²³ και την ίσως πιο δημοφιλή εκδοχή «Τα πτυχία copies κτώνται». Η τελευταία έχει εμφανιστεί σε τοίχο κτηρίου σε πανεπιστήμιο, ως τίτλος σε σελίδες facebook και σε δικτυακούς τόπους (blogs) φοιτητών ειδικευμένους στις αντιγραφές. Για παράδειγμα, «Τα πτυχία....copies κτώνται! Καλή Εξεταστική!)»²⁴ και «Τα πτυχία copy's κτώνται: Οδηγός Αντιγραφής!»²⁵ Αυτή η αφήγηση («Τα πτυχία copies κτώνται») έχει τα χαρακτηριστικά της αντι-αφήγησης (Stanley 2007). Αυτή την αντι-αφήγηση, λοιπόν, η οποία φαίνεται αρκετά δημοφιλής στο πλαίσιο της μαθητικής/ φοιτητικής κουλτούρας, θα εξετάσω στη συνέχεια.

6. Συζήτηση

6.1 Δυο αφηγήσεις

Οι συνεντεύξεις με τους «πρώτους των πρώτων» αναδεικνύουν δυο διαφορετικές, αλλά ουσιαστικά όχι αντίθετες, πολιτισμικές αφηγήσεις. Η μια δίνει έμφαση στην προσπάθεια, στον κόπο και στην κούραση, στις θυσίες και στις στερήσεις. Η αφήγηση αυτή ταυτίζεται με το λόγο επίσημων εκδηλώσεων, όπως ορκωμοσίες στο πανεπιστήμιο, τελετές απονομής βραβείων στους μαθητές που αρίστευσαν (Benincasa 2009, 2010) ή στους αθλητές που διακρίθηκαν, ειδικά σε διεθνείς διαγωνισμούς. Η «αφήγηση της προσπάθειας» ανιχνεύεται ακόμα στο λόγο μαθητών και φοιτητών (Benincasa 1997²⁶, Συγγραφέας, υπό κρίση). Ο λόγος αυτός εξαιρεί τις προσπάθειες και τις θυσίες των συγκεκριμένων ατόμων και μερικές φορές, κατ'επέκταση, τις αρετές του ελληνικού έθνους.²⁷ Ανάμεσα στους φοιτητές, ακόμη και όσοι παραδέχονται ότι χρησιμοποιούν σκονάκια για να περάσουν τις εξετάσεις, εκφράζουν συχνά σεβασμό για όσους περνάνε τις εξετάσεις με «κόπο και προσπάθεια», καθώς και λύπη για όσες φορές, αντιγράφοντας, αδίκησαν τους συναδέλφους τους αυτούς (Συγγραφέας 2013).

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης έχουν υιοθετήσει και αυτά την αφήγηση της προσπάθειας (Benincasa 2009). Στον Τύπο η επίσημη αφήγηση προβάλλεται από ειδικούς σε διάφορους τομείς. Για παράδειγμα, μια ψυχολόγος απευθύνεται στους υποψήφιους ως εξής: «Οι πανελλαδικές εξετάσεις είναι ένας σταθμός στη ζωή του ανθρώπου. . . . Αγαπητοί μου μαθητές που δίνετε πανελλαδικές εξετάσεις με διάθεση να τα καταφέρετε, όλη αυτή τη χρονιά, διαβάσατε, προσπαθήσατε, κοπιάσατε»²⁸ (δική μου έμφαση). Φροντιστής απευθύνεται

στους υποψήφιους λέγοντας ότι οι πανελλαδικές εξετάσεις είναι τέτοιες που «ο μαθητής που εργάστηκε, θα δικαιωθεί. . . Μπορεί τα ‘πιο εύκολα’ ή ‘πιο δύσκολα’ θέματα να καθορίζουν το βαθμό σχετικότητας των ‘καλών’ επιδόσεων και να επηρεάζουν τα ανεβοκατεβάσματα των βάσεων εισαγωγής, αλλά σε καμία περίπτωση δεν ‘πετούν’ τον *εργατικό* υποψήφιο έξω από το πλαίσιο των σπουδαστικών του στόχων»²⁹ (δική μου έμφαση). Ο Ματθαίου τονίζει την τελετουργική διάσταση της όλης διαδικασίας και των «βαρυσήμαντων ρεπορτάζ» για το θέμα: «[Ο]ι πρώτοι των πρώτων να εξηγούν πώς τα κατάφεραν, ποια ήταν η μαγική συνταγή της επιτυχίας τους, σε ποιες θυσίες του ελεύθερου χρόνου τους υποβλήθηκαν» (Ματθαίου 2012: 2).

Η δεύτερη αφήγηση («Όχι υπερβολές!») υποστηρίζει επίσης ότι η μελέτη είναι απαραίτητος παράγοντας για την «επιτυχία», αλλά σε καμία περίπτωση δε χρειάζεται να γίνεται σε υπερβολικό βαθμό. Αρκεί να είναι συστηματική και να γίνεται με πρόγραμμα και μεθοδικότητα. Αυτή η δεύτερη αφήγηση φαίνεται, όμως, να αμφισβητείται. Ένας δημοσιογράφος, για παράδειγμα, την αποκαλεί κλισέ:

Σε αντίθεση με το κλισέ που θέλει τους αριστούχους να δηλώνουν πως «δεν διάβαζαν τόσο πολύ, όσο προγραμματισμένα», ο Πέτρος-Ορέστης παραδέχεται πως «τα έδωσα όλα, υπήρχαν και μέρες που διάβαζα ακόμα και λίγο πριν κοιμηθώ».³⁰

Η δεύτερη αφήγηση αμφισβητείται και σε blog, από μαθητές οι οποίοι γελοιοποιούν αυτού του είδους τις απαντήσεις³¹. Επίσης, διατυπώθηκε η γνώμη ότι οι μαθητές που ελαχιστοποιούν στην αφήγησή τους το ρόλο της μελέτης «δέχτηκαν να παίξουν το παιχνίδι του παραλογισμού: ‘Μύθος το πολύ διάβασμα’».³²

Από μια πιο προσεκτική ανάγνωση προκύπτει ότι αυτή η δεύτερη αφήγηση δεν αρνείται το γεγονός ότι η μελέτη είναι απαραίτητη για να πετύχει κανείς υψηλή βαθμολογία. Ίσως, σε σχέση με το προηγούμενο μοντέλο, η αφήγηση αυτή έμμεσα παρουσιάζει την επιτυχία στις εξετάσεις όχι απλώς ως αποτέλεσμα προσπάθειας και επένδυσης σε χρόνο, αλλά ως αποτέλεσμα νοητικών ικανοτήτων ή/ και ικανότητας για στρατηγικό προγραμματισμό. Όποιος είναι πολύ ευφυής, αποφασισμένος ή/ και εξαιρετικά συστηματικός στη μελέτη μπορεί να πετύχει άριστα αποτελέσματα με λιγότερο χρόνο από όσο χρειάζονται οι περισσότεροι. Ταλέντο και κατάλληλες στάσεις θεωρούνται και αυτά συστατικά εκείνης της «αξίας» που, σύμφωνα με το αξιοκρατικό δόγμα, οδηγεί το άτομο στην επιτυχία (McNamee & Miller 2004).

6.2 Ο λόγος των φοιτητών, οι δημοσιογράφοι και οι πολιτισμικές συμβάσεις

Οι φοιτητές και οι φοιτήτριες που πήραν μέρος στη συνέντευξη γνώριζαν ότι τα λόγια τους θα δημοσιεύονταν επώνυμα. Αυτό μας διευκολύνει στο να κατανοήσουμε πώς και ο λόγος τους αυτός έχει τα χαρακτηριστικά του δημόσιου λόγου.³³

Η μαρτυρία φοιτήτριας σε μάθημά μου, η οποία υπήρξε και αυτή «πρώτη των πρώτων», δείχνει ότι οι αφηγήσεις αυτές μπορεί να κατασκευάζονται από τον/την δημοσιογράφο όταν θεωρεί ότι η κατάσταση απαιτεί συμμόρφωση με ορισμένα πρότυπα (*templates*). Σύμφωνα με όσα διηγήθηκε στο μάθημα,³⁴ η φοιτήτρια αυτή είχε λάβει πρόσκληση από μια τοπική εφημερίδα της πόλης της για να μιλήσει για την «επιτυχία» της. Νικώντας τους αρχικούς δισταγμούς της, υπέκυψε τελικά στην πίεση της δημοσιογράφου και δέχτηκε να την συναντήσει:

Ε, κάνε κάτι μου λέει να έρθεις οπωσδήποτε εδώ. *Οπωσδήποτε* [Έμφαση της πληροφορήτριας]. Πηγαίνω κάτω, τραβάει εκεί μια φωτογραφία, είχε και τους υπόλοιπους, μου δίνει ένα χαρτί και μολύβι, την κοιτάζα, δεν ήξερα τι να γράψω. Γράψε, μου λέει, πως αυτή η σχολή, το ότι πέρασες πρώτη, σχολίασέ μου κάποια πράγματα, μου δίνει εκεί πράγματα που είχαν γράψει οι άλλοι. Της λέω δεν ξέρω να σας γράψω τέτοια πράγματα, εγώ. Εμένα πριν πέντε λεπτά μου είπατε ότι πέρασα πρώτη-- εντάξει, πέρασα πρώτη... Και παίρνει και το φτιάχνει μόνη της. Γράφει ένα κείμενο το οποίο έλεγε για στόχους και σκοπούς ζωής, όνειρο παιδικό, για πολύ σκληρό

διάβασμα, δηλαδή αγώνα για την εκπλήρωση του στόχου [Έμφαση δική μου], μου το δίνει εκεί, μου λέει: αυτό σ'αρέσει; Της λέω δε στέκει τίποτα από δω μέσα. Και λέει τι πειράζει, τι θες να γράψουμε. [γελάει]. Ναι, πήρα κάπως, άλλαξα κάποια πράγματα, γιατί εντάξει-- όχι ότι δεν ήθελα [την Χ σχολή], αλλά εντάξει ήτανε και λίγο τυχαίο γιατί ήταν 15,400 τα μόρια. Για μια οποιαδήποτε άλλη σχολή θα μπορούσε να ήταν η απόλυτη αποτυχία. Δεν ήταν-- τι ήταν-- 18- 19 ο βαθμός να το κάνει—να το τραβήξει τόσο πολύ. (Benincasa 2010: 91)

Με όρους της παρούσας εργασίας, η συνέντευξη κατασκευάστηκε από τη δημοσιογράφο, σύμφωνα με τις προδιαγραφές που ισχύουν στην ελληνική κοινωνία, όπου οι συνεντεύξεις με τους «πρώτους των πρώτων» μπορούν πλέον να θεωρηθούν ξεχωριστό «είδος» (*genre*).

Το επεισόδιο αυτό εγείρει το ζήτημα της «πατρότητας» (ή της «μητρότητας») της αφήγησης που επέλεξα να παρουσιάσω: είναι προϊόν της φοιτήτριας ή της δημοσιογράφου; Όποια και να είναι η απάντηση, δεν ακυρώνεται η αξία του λόγου αυτού για την παρούσα εργασία, διότι ακόμη και η δημιουργική επεξεργασία μιας δημοσιογράφου αντλεί από την πολιτισμική γνώση μιας κοινωνίας και μας μεταφέρει τον παλμό της.

6.3 Αφήγηση και αντι-αφήγηση: Αντίθετες οδηγίες

Η αφήγηση του είδους «Όχι υπερβολές!» δεν αρνείται το γεγονός ότι η μελέτη είναι απαραίτητη. Απλώς, τονίζει ότι η προσεκτική οργάνωση αυξάνει την αποδοτικότητα του χρόνου. Γι'αυτό μπορούμε να πούμε ότι τόσο αυτή όσο και η επίσημη αφήγηση εκφράζουν το επίσημο αρχαιοπρεπές ρητό: «πτυχία κόποις κτώνται.» Τα δυο εναλλακτικά ρητά, «τα πτυχία *copies* κτώνται» και «τα αγαθά κ(λ)όποις κτώνται»³⁵, παρέχουν αντίθετες «οδηγίες ζωής» σε σχέση με την επίσημη γνώση. Αμφισβητώντας σαφέστατα τον επίσημο λόγο που εξαιρεί την καταβολή προσπάθειας, στη θέση της μελέτης συμβουλεύουν να χρησιμοποιήσει κανείς την κλοπή και την εξαπάτηση.

Ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις προκύπτουν αν εστιάσουμε περισσότερο στη *μορφή* του ρητού «τα πτυχία *copies* κτώνται» και στον τρόπο με τον οποίο η μορφή διαπλέκεται με το νόημα. Με τον τύπο «κόποις», δοτική πτώση, το πρωτότυπο παραπέμπει στην αρχαία ελληνική (ή στην καθαρεύουσα), οι οποίες ανήκουν και οι δυο στον επίσημο λόγο. Στην αντι-αφήγηση του εναλλακτικού ρητού διατηρείται η δομή του πρωτότυπου και γίνεται μία αντικατάσταση με λέξη που, ενώ ακούγεται το ίδιο με την πρωτότυπη («κόποις»/ *copies*), ωστόσο μετατρέπει το νόημα της πρότασης ώστε να σημαίνει το αντίθετο απ' ό,τι στο αρχαίο ρητό, του οποίου έτσι εκτίθεται όλη η ρητορική διάσταση. Ο/ Η ανώνυμος/η δημιουργός έχει επεξεργαστεί σε συγκεκριμένη κατεύθυνση ένα από τα πολύ ιερά μοτίβα στην πολιτισμική γνώση της κοινωνίας. Μετά από την επεξεργασία, το ρητό αντανάκλα πια μια πρακτική πολύ διαδεδομένη στην καθημερινή πραγματικότητα της κοινωνίας αυτής και της «κλείνει το μάτι».

Έτσι παραλλαγμένο, το αρχαιοπρεπές ρητό μεταφέρει πολλά περισσότερα από το δηλωτικό του νόημα («τα πτυχία αποκτώνται με αντιγραφές»). Το λογοπαίγνιο αυτό μπορεί να ειδωθεί ως αμφισβήτηση του ορίου της επίσημης ηθικής μεταξύ σωστού και λάθους, μεταξύ αποδεκτού και μη-αποδεκτού (Herzfeld 1998 α). Στην ουσία το παραλλαγμένο ρητό αμφισβητεί την πολιτισμικά κυρίαρχη αφήγηση «Τα πτυχία κόποις κτώνται» και αποτελεί ενδιαφέρον παράδειγμα της ανάμειξης μεταξύ επίσημου και καθημερινού λόγου. Η κοινωνική εμπειρία παίρνει μια κριτική στάση απέναντι στην επίσημη ηθική και τη ρητορική της. Γελοιοποιεί την (καπιταλιστικής προέλευσης) ιδεολογία της προσπάθειας που τακτικά προβάλλεται σε επίσημα πλαίσια από επίσημα χείλη. Συνεπώς, οι συμπεριφορές που είναι αντίθετες με την αφήγηση «προσπάθεια και θυσίες» κάπως αθρώνονται. Επιπλέον, η ανάμειξη καθαρεύουσας και αγγλικής γλώσσας εμπεριέχει κάποια δόση ειρωνείας, ειδικά αν σκεφτούμε ότι οι υποστηρικτές της καθαρεύουσας σκόπευαν να «καθαριστεί» η ελληνική γλώσσα από τις ξένες επιδράσεις³⁶.

6.4 Κοινωνική ποιητική

Στην κοινωνική πρακτική συχνά συναντάμε συνδυασμούς της επίσημης και της καθημερινής αφήγησης. Οι κοινωνικοί δρώντες αξιοποιούν, μεταξύ άλλων, επίσημα στερεότυπα, αναπαραστάσεις, λέξεις, παροιμίες και ρητά. Οι δυο λόγοι «δανείζονται σύμβολα, λεξιλογικές μορφές ή ακόμα και ολόκληρες εικόνες ο ένας από τον άλλον», τα οποία χρησιμοποιούν για διαφορετικούς σκοπούς» (Herzfeld 1998 α: 133). Η ανεπίσημη αφήγηση συχνά αντιστρέφει κυρίαρχα νοήματα και αξίες, για να ανατρέψει την επίσημη αφήγηση.

Η αντικατάσταση της λέξης «βουλευτής» με τη λέξη «βουλευτής»³⁷ αποτελεί παράδειγμα τέτοιας ανατροπής. Άλλο παράδειγμα αποτελεί η φράση «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών», η οποία χρησιμοποιήθηκε από το εθνικό κράτος στο πλαίσιο δικτατορικών καθεστώτων για να συμβολίζει την ενότητα χώρας, λαού και θρησκείας». Στη συνέχεια, «απέκτησε εντελώς διαφορετικό ύφος στην παράφραση *Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών καθολικώς διαμαρτυρομένων*³⁸». Στον επίσημο (εθνικό) λόγο ανήκει το ρητό «Του έλληνα ο τράχηλος ζυγό δεν υπομένει». Το μεγαλειώδες του ισχυρισμού σατιρίζεται σε τίτλο άρθρου τοπικής εφημερίδας με θέμα την απροθυμία των Ελλήνων οδηγών να φορούν ζώνη ασφαλείας: «Ο Έλληνας ζώνη δεν υπομένει»³⁹. Με αυτό τον τρόπο ο πολίτης γελοιοποιεί τον επίσημο λόγο.

Στη δημιουργική χρήση επίσημων αφηγήσεων και νοημάτων ο Herzfeld αναφέρεται με τον όρο «κοινωνική ποιητική» (Herzfeld 1998 β). Η δυναμικότητα της αντίθεσης μεταξύ των δυο λόγων καθιστά την αντίθεση αυτή «εργαλείο σκέψης» (Herzfeld 1998 α: 102) και δράσης στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις: «η καθημερινή χρήση ανατρέπει, διακωμωδεί και τροποποιεί επιδέξια τη λογική και τις αξίες του γραφειοκρατικού κράτους και των ξένων υποστηρικτών του» (Herzfeld 1998 α: 182). Με αυτή την έννοια, η κοινωνική πρακτική είναι πεδίο μιας «ατελείωτης πάλης μεταξύ της συμβατικότητας και της επινόησης» (Herzfeld 1998β: 496).

7. Περίληψη και τελικά σχόλια

Στο πλαίσιο της δημοσιογραφικής συνέντευξης, οι «πρώτοι των πρώτων» συχνά επικαλούνται την επίσημη αφήγηση, εξαιρώντας την προσπάθεια και τη θυσία. Άλλοι νέο-εισαγόμενοι προβάλλουν μια λίγο διαφορετική αφήγηση, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στην καλή οργάνωση της μελέτης παρά στην ποσότητά της. Ωστόσο, τόσο οι μεν όσο και οι δε, συμφωνούν στο ότι πέτυχαν το στόχο τους επειδή προετοιμάστηκαν για τις εξετάσεις με τον τρόπο που προβλέπεται από τις ισχύουσες κοινωνικές συμβάσεις και την επίσημη ηθική. Πέρασαν, δηλαδή, τις εξετάσεις ως «πρώτοι των πρώτων» επειδή είχαν αποκτήσει τις προβλεπόμενες γνώσεις και δεξιότητες. Γνωστό ρητό, όμως, που κυκλοφορεί και αναπαράγεται ανάμεσα σε μαθητές και φοιτητές παρουσιάζει μια ακριβώς αντίθετη αφήγηση. Το γεγονός μπορεί να περιγραφεί και ως αντίθεση ανάμεσα σε κανόνες και στρατηγική--δίπολο κεντρικής σημασίας σε πολλές ανθρωπολογικές μελέτες. Η καθημερινή χρήση εκθέτει τον κοινωνικό χαρακτήρα όλων των λόγων, ακόμα και του πιο επίσημου και του πιο ρητορικού και μας δείχνει ότι το νόημα όλων των μορφών, συμβόλων και προτύπων είναι πάντα διαπραγματεύσιμο (Herzfeld 1998 α).

Η επίσημη και η καθημερινή αφήγηση έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά και προορίζονται για χρήση σε διαφορετικά πεδία της κοινωνικής ζωής (Συγγραφέας, υπό κρίση). Δεν αποτελούν, όμως, στεγανά. Βρίσκονται σε διαρκή επικοινωνία μέσα στην κοινωνική αλληλεπίδραση, διότι τα άτομα αντλούν ταυτόχρονα και από τις δυο. Αντίθετα με ό,τι θα περίμενε κανείς, το αποτέλεσμα της ταυτόχρονης χρήσης των δυο κωδικών δεν προκαλεί αντιφάσεις. Ή, καλύτερα, όταν η αντίφαση παράγεται ενεργητικά από άτομα σε αλληλεπίδραση, παύει να είναι ανωμαλία και αποτελεί δείγμα «κοινωνικής ποιητικής» (Herzfeld 1998 β) και τεκμήριο της δημιουργικότητας των κοινωνικών δρώντων.

Το παραλλαγμένο ρητό αποτελεί αριστούργημα της κοινωνικής ποιητικής. Όπως πολλά άλλα που διαβάζουμε στους τοίχους των πόλεων, δείχνει ότι οι απλοί άνθρωποι όχι μόνο δεν αποδέχονται παθητικά την επίσημη πολιτισμική γνώση αλλά της αντιπαραβάλλουν εναλλακτικές ερμηνείες της πραγματικότητας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bamberg, Michael (2004). Considering counter narratives. Chapter prepared for: Bamberg, Michael, and Molly Andrews (Eds.) (2004). *Considering counter narratives: Narrating, resisting, making sense*, Amsterdam: John Benjamins. Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.clarku.edu/~mbamberg/Papers/Counter%20Narratives.htm> (02-04-2013).
- Benincasa, Luciana (1997). *A Journey, a Struggle, a Ritual. Higher Education and the Entrance Examinations in a Greek Province Town*. Doctoral dissertation. Institute of International Education, Stockholm: Stockholm University.
- Benincasa, Luciana (2009). «Εσείς που ύστερα από πολλές προσπάθειες κατακτήσατε την κορυφή...». Πολιτισμικοί στόχοι στο λόγο εκπροσώπων του κράτους σε μια τελετή επιβράβευσης αριστευσάντων μαθητών. *Νέα Παιδεία*, 132: 56-74.
- Benincasa, Luciana (2010). «Αυτοί που προσπαθούν περισσότερο, πετυχαίνουν, αγωνίζονται...». Η επιβράβευση αριστευσάντων μαθητών ως ιδεολογικό άλλοθι της εξουσίας. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 160: 78-97.
- Burrell, Gibson, & Gareth Morgan (1979). *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*, London: Heinemann.
- Dehghani, Morteza, Sonya Sachdeva, Hamed Ekhtiari, Dedre Gentner, & Ken Forbus (2009). The Role of Cultural Narratives in Moral Decision Making. Στο Niels Taatgen and Hedderik van Rijn, eds., *Proceedings of the 31st Annual Conference of the Cognitive Science Society (CogSci)*, 1912-1917. Amsterdam, Netherlands, July 29-August 1, 2009. Amsterdam, Netherlands: Vrije Universiteit. Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://www.academia.edu/209469/The_Role_of_Cultural_Narratives_in_Moral_Decision_Making (12-04-2013).
- Gordon, Deborah R. & Eugenio Paci (1997). Disclosure practices and cultural narratives: Understanding concealment and silence around cancer in Tuscany. *Social Science and Medicine*, 1997, 44 (10): 1433-1452.
- Griffin, Chris (χ.χ.). Notes from Lawler chapter in May: «Qualitative Research in Action». Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://staff.bath.ac.uk/psscsg/QM-Nar-lec.htm> (28-03-2013).
- Hamburg, Dan (2010, Dec. 3). Needed: A New Cultural Narrative. *Culture Change*. Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.culturechange.org/cms/content/view/688/65/> (12-04-2013).
- Herzfeld, Michael (1998a). *Η Ανθρωπολογία μέσα απ' τον καθρέφτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Herzfeld Michael (1998β). «Η κοινωνική ποιητική: Όψεις από την ελληνική εθνογραφία». Στο Γκέφου- Μαδιανού, Δ., επιμ., *Ανθρωπολογική θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις*, 477-518, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καμηλάκη, Μαρία (2009). Η ποικιλία [± ΛΟΓΙΟ] σε μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mails): Ανάλυση εμπειρικών δεδομένων από τη νεανική επικοινωνία. Στο Kitis, E. Lavidas, N., Topintzi, N. και Tsangalidis, T., eds., *Selected papers from the 19th international symposium on theoretical and applied linguistics*, 499-508. Θεσσαλονίκη, 3-5 Απριλίου, 2009. Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Τομέας Θεωρητικής και Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας. Διαθέσιμο στη διεύθυνση www.enl.auth.gr/symposium19/19thpapers/047_Kamilaki.pdf (02-04-2013).
- Ματθαίου, Δημήτρης (2012). Editorial. Η τελετουργία της πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση. *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση*, 18-19: 1-5.
- May, Vanessa (χ.χ.). What is ... Narrative Analysis? Powerpoint presentation. University of Manchester. Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.methods.manchester.ac.uk/events/whatis/narrativeanalysis.pdf> (02-04-2013).

- McNamee, Stephen J. and Robert K. Miller, Jr. (2004). The Meritocracy Myth. *Sociation Today*, 2(1). Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.ncsociology.org/sociationtoday/v21/merit.htm> (02-04-2013).
- Potter, Jonathan (2006). Naturalistic data. Στο V. Jupp, ed., *The SAGE Dictionary of Social Research Methods* (191-2), London: Sage.
- Riessman, Catherine Kohler (1996). *Narrative Analysis*, Newbury Park: Sage
- Sotiropoulos, Dimitri A. (2011). The Politics of Education Reform in Greece (Short version of the paper by Dimitri A. Sotiropoulos, presented at the conference «Whose Crisis?», St. Antony's College, Oxford, May 2011). Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.sant.ox.ac.uk/seesox/pdf/SotiropoulosPaper.pdf> (01-04-2013).
- Στάγκος, Άγγελος (2013). Κοινωνία κατά αξιοκρατίας. *Καθημερινή*, 14-02-13 [http://www.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathpolitics_1_14/02/2013_483065\(19-04-2013\)](http://www.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathpolitics_1_14/02/2013_483065(19-04-2013))
- Συγγραφέας (2013). *Αντιγραφή στις εξετάσεις και φοιτητική κουλτούρα*. (υπό έκδοση).
- Συγγραφέας (υπό κρίση). Σενάριο-κλειδί και αντι-σενάριο. «Προσπάθεια» και «ευκολία» στο λόγο φοιτητών και φοιτητριών για την αντιγραφή στις εξετάσεις.
- Stanley, Christine A. (2007). When Counter Narratives Meet Master Narratives in the Journal Editorial-Review Process. *Educational Researcher*, 36(1): 14-24. DOI: 10.3102/0013189X06298008. Διαθέσιμο στη διεύθυνση http://legacy.aera.net/uploadedFiles/Publications/Journals/Educational_Researcher/3601/03_Stanley_14.pdf (02-04-2013).
- Themelis, Spyros (2008). Meritocracy through education: a critical approach to social mobility in post-war Britain. *British Journal of Sociology of Education*, 29 (5): 427-438.
- Themelis, Spyros (2009). Education based meritocracy: towards a critique of post-war liberal democracy's most popular myth. Εισήγηση στην 16^η International Conference on Learning. University of Barcelona, Spain, 1-4 July 2009, Barcelona. Περίληψη. Διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://eprints.mdx.ac.uk/5102/> (19-04-2013).
- Χρηστάκης, Νικόλας (2002). Ο ερευνητής, οι νέοι και οι άλλοι: Ερωτήματα με αφορμή μια έρευνα για τους νέους. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107: 47-60. http://www.grsr.gr/pdf/107_47-60.pdf

Υποσημειώσεις

¹ «Η αλήθεια είναι ότι η ελληνική κοινωνία δεν θέλει ούτε αξιολογήσεις ούτε αξιοκρατίες. [. . .] Την ίδια στιγμή, βέβαια, που κραυγάζει γιατί δεν υπάρχουν διαδικασίες αξιολόγησης ούτε και αξιοκρατία στην Ελλάδα» (Στάγκος 2013: 2).

² Οι Gordon & Paci συγκρίνουν τις πρακτικές γύρω από τους ασθενείς με καρκίνο στην Τοσκάνη της Ιταλίας, όπου η τάση είναι να κρύβεται από τον ασθενή η αλήθεια, και στις ΗΠΑ, όπου θεωρείται δικαίωμα του ασθενή να ενημερωθεί πλήρως για την κατάσταση της υγείας του. Οι διαφορετικές πρακτικές εκφράζουν διαφορετικές αντιλήψεις του εαυτού και των ανθρώπινων σχέσεων, δηλαδή διαφορετικές αφηγήσεις. Οι αφηγήσεις για τον εαυτό «είναι ριζωμένες (και συμβάλλουν) στην κατασκευή και ανακατασκευή ευρύτερων μετα-αφηγήσεων» (1997: 1446).

³ Ο Herzfeld (1998 α) αναφέρεται στα δυο αυτά πολιτισμικά μοτίβα με τους όρους «Ελληνισμός» και «Ρωμοσύνη» αντίστοιχα.

⁴ Το ποια αφήγηση είναι κυρίαρχη και ποια όχι δεν είναι σταθερά ορισμένο, αφού πρόκειται για ρευστές κατηγορίες (Bamberg 2004).

⁵ Η έννοια «κοινωνική ποιητική» αποτελεί εξέλιξη της έννοιας της «ποιητικής» του Roman Jakobson: «Όπου λογοπαίγνιο, ομοιοκαταληξία, χιασμός ή οποιοδήποτε άλλο τέχνασμα

τραβάει την προσοχή του ακροατή στη μορφή της έκφρασης [. . .] εκεί υπάρχει, σύμφωνα με τον Jakobson, η *ποιητική λειτουργία* (poetic function)» (Herzfeld, 1998 β: 501).

⁶ <http://anthologio.wordpress.com/2011/06/09/%CF%8D-%CE%AE-%CE%AC/>

⁷ <http://www.enallaxnews.gr/news/11/Stiles/12432/mathe-paidi-mou-grammata/>

⁸

⁹ <http://news247.gr/eidiseis/koinonia/paideia/oi_aristouxoi_twn_panellhniwn.1830724.html> (5 υποψήφιοι)

<<http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63704075>> (6 υποψήφιοι)

<<http://www.aixmi-news.gr/index.php/epikairoτητα/messolonghi/926-2010-07-12-06-06-32>> (8 υποψήφιοι)

¹¹ <<http://www.tanea.gr/news/greece/article/4747541/?iid=2>> (4 υποψήφιοι)

¹² <<http://www.tanea.gr/news/greece/article/4747541/?iid=2>>

¹³ <<http://www.tovima.gr/education/article/?aid=464081>> (7 υποψήφιοι)

¹⁴ <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=305305> (3 υποψήφιοι)

¹⁵ agriniopress.gr / (Με στοιχεία και από την εφημερίδα «Συνείδηση»)

<<http://www.ariafm.gr/main/?p=31620>> (μιλούν 2 υποψήφιοι)

¹⁶ http://news247.gr/eidiseis/koinonia/paideia/oi_aristouxoi_twn_panellhniwn.1830724.html

¹⁷ <<http://www.aixmi-news.gr/index.php/epikairoτητα/messolonghi/926-2010-07-12-06-06-32>>

¹⁸ http://news247.gr/eidiseis/koinonia/paideia/oi_aristouxoi_twn_panellhniwn.1830724.html

¹⁹ <<http://www.aixmi-news.gr/index.php/epikairoτητα/messolonghi/926-2010-07-12-06-06-32>>

²⁰ <<http://www.tanea.gr/news/greece/article/4747541/?iid=2>>

²¹ <<http://www.inews.gr/98/panelladikes-2011-kai-oi-protai-ton-proton.htm>> (10 υποψήφιοι)

²² <<http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63704075>>

²³ <http://www.sdtv.gr/index.php?ind=news&op=news_show_single&ide=3535>

<http://www.calciobambini.gr/2012/07/by-calciobambini_24.html>

²⁴ <π.χ. <<http://doiteasy.pblogs.gr/2011/01/ta-ptyhia-copies-ktwntai-kalh-exetastikh.html>>

²⁵ <<http://netparga.wordpress.com/2011/01/28>>

²⁶ Οι πληροφορητές αναφέρουν συχνά τον όρο «αξιοκρατία», ως επί το πλείστον σε σχέση με την προσπάθεια, καθώς και με την ποσότητα του χρόνου που επένδυσαν στη μελέτη και στο «διάβασμα»: σε ένα αξιοκρατικό σύστημα, δηλαδή, πρέπει να αμείβεται η προσπάθεια, η οποία ορίζεται κυρίως ως επένδυση σε χρόνο (Benincasa 1997), ίσως επειδή ο χρόνος θεωρείται μετρήσιμο μέγεθος, ενώ άλλα μεγέθη πιο δύσκολα «μετριοούνται».

²⁷ Π.χ. «*Η θυσία είναι στο πετσί του Έλληνα*» (Benincasa 1997: 175).

²⁸ <<http://www.clevercareer.gr/paneladikes.htm>>

²⁹ <http://michalisamoiradakis.blogspot.gr/2013/02/2013-10.html>

³⁰ <<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=472263>>

³¹ <<http://ischool.e-steki.gr/showthread.php?t=108305>>

<<http://ischool.e-steki.gr/showthread.php?p=2695846>>

³² <<http://ischool.e-steki.gr/showthread.php?p=2695846>>

³³ Εξάλλου, δεν είναι σίγουρο ότι το κείμενο της συνέντευξης μεταφέρει ακριβώς αυτά που ειπώθηκαν από τους μαθητές. Κάποτε είχα παραχωρήσει συνέντευξη σε τοπική εφημερίδα. Όταν διάβασα το δημοσιευμένο κείμενο, διαπίστωσα ότι ήταν απλώς μια *παράφραση* των όσων είχα πει. Το περιεχόμενο δεν είχε αλλοιωθεί. Πουθενά, όμως, δεν έβρισκα τα λόγια που πραγματικά είχα προφέρει. Όπως επισήμανε μια φίλη μου, «όποιος σε ξέρει, αποκλείεται να αναγνωρίσει εκείνα τα λόγια ως δικά σου». Ήταν σαν η δημοσιογράφος να είχε μεταφράσει τη μαρτυρία μου σε κάποια «αποστειρωμένη» γλώσσα, την οποία ποτέ δε θα χρησιμοποιούσα.

³⁴ Στη συνέχεια παρακάλεσα τη φοιτήτρια να μου επαναλάβει την ιστορία για να την ηχογραφήσω.

³⁵ Η παραλλαγή «τα αγαθά κ(λ)όποις κτώνται» έχει ερμηνευτεί ως «χιουμοριστική αξιοποίηση των λόγων τύπων», η οποία «σχετίζεται με τη διαδικασία διαμόρφωσης

συλλογικών ταυτοτήτων των νέων» και με την «ανάγκη των ομιλητών για εκφραστική πρωτοτυπία» (Καμηλάκη 2009: 506-507). Η ερμηνεία αυτή είναι συμβατή με εκείνη που προτείνω. Ωστόσο, δεν τονίζει αρκετά τη δημιουργικότητα των κοινωνικών δρώντων και τον ανατρεπτικό χαρακτήρα των πολιτισμικών αυτών «προϊόντων».

³⁶ Κυρίως τουρκικές και σλαβικές.

<<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CE%B8%CE%B1%CF%81%CE%B5%CF%8D%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B1>>

³⁷ Για παράδειγμα, παινεύεται ως εξής η συμπεριφορά μέλους του Κοινοβουλίου: «Όταν δεν είσαι βουλευτής: Βουλευτής χαρίζει τον μισθό του σε ίδρυμα και τους αστυνομικούς φρουρούς του σε ΑΤ της περιοχής του» <http://antipetroula.blogspot.gr/2012/10/blog-post_9405.html>

³⁸ Λιγότερο γνωστό είναι σχετικό τραγούδι που στη μεταπολίτευση παίχθηκε σε επιθεωρήσεις: «*Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών, άνευ βουλής και εκλογών, έτσι τα έθνη μόνο ζουν, ταραταζούμ, ταραταζούμ*». <http://el.wikipedia.org/wiki/Ελλάς_Ελλήνων_Χριστιανών>

³⁹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 26-4-2006: 31.